

Anna Gnot

Czech Academy of Sciences,

Institute of Czech Literature

gnot@ucl.cas.cz

ORCID: 0000-0002-5191-4668

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 30 (2026)

DOI: 10.14746/pss.2026.30.3

Data przesłania tekstu do redakcji: 14.11.2025

Data przyjęcia tekstu do publikacji: 23.03.2026

Autorytatywna cenzura bibliografii literatury czeskiej na wybranych przykładach

ABSTRACT: Gnot, Anna, *Authoritative Censorship of the Bibliography of Czech Literature on Selected Examples*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 30. Poznań 2026. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 87–106. ISSN 2084–3011.

The aim of this article is to identify the mechanisms of censorship affecting bibliographies of Czech literature after 1945. The author outlines the history of censorship interventions in the scope, methodology, and development of individual bibliographies, taking into account the types of censorship proposed in the monograph *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014* [*In the Public Interest: Censorship and the Social Regulation of Literature in Modern Czech Culture 1749–2014*]. Three key moments are examined: the establishment of the Czech Literary Bibliography within the Institute of Czech and World Literature, the re-edition of Jaroslav Vlček's *History of Czech Literature*, and the development of Jaroslav Hašek's bibliography. The analysis highlights both the significance and the lively reception of literary bibliographies in the Czech scholarly community in the second half of the twentieth century, as well as the potential for further archival research into diverse censorship strategies in bibliographical practice.

KEYWORDS: bibliography; literary bibliography; censorship; Jaroslav Vlček; Jaroslav Hašek; Boris Médělek

This is an open access article licensed under the Creative Commons CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

1. Wstęp

Odrodzenie narodowe literatur i języków słowiańskich, które postępowało od końca XVIII stulecia, przyniosło zmiany nie tylko geopolitycznego krajobrazu mapy Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej, ale również krajobrazu dyscyplin naukowych w regionie. Jednym z etapów tego procesu było opracowanie terminologii specjalistycznej oraz aparatu naukowego (również w zakresie nauk pomocniczych), które przyczyniły się do ugruntowania pozycji poszczególnych dyscyplin w dynamicznie rozwijających się społeczeństwach szeroko rozumianej Sławii. W ramach trwającego w wieku XIX procesu specjalizacji nauki swoje miejsce jako samodzielna dyscyplina naukowa uzyskało również księgoznawstwo. Zainteresowanie nauką o bibliografię w obrębie tej dziedziny ujawnia, że stosunkowo wcześnie dostrzeżono jej znaczenie dla rozwoju nauk humanistycznych oraz systematycznej klasyfikacji piśmiennictwa i dziedzictwa kulturowego poszczególnych narodów. Pojawienie się na ziemiach czeskich pogłębianej refleksji naukowej oraz kompleksowej praktyki opracowania bibliograficznego nie stanowi w tym świetle wyjątku, ale potwierdza zainteresowanie rozwojem teorii i praktyki bibliograficznej w ujęciu narodowym i dyscyplinarnym.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie analiza zwrotów w praktyce opracowań bibliograficznych, które nastąpiły szczególnie w drugiej połowie XX wieku w Czechosłowacji. Były one spowodowane centralizacją polityki kulturalnej i naukowej oraz dotyczyły specjalistycznych opracowań bibliograficznych czeskiej literatury i literaturoznawstwa pozostających w nieuniknionej w tym okresie konfrontacji z cenzurą.

2. Cenzura bibliografii

Jak już na początku lat 90. XX wieku wskazywała historyczka literatury i bibliografka Jadwiga Czachowska, bazując na doświadczeniach Polskiej Bibliografii Literackiej z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz z prewencyjną cenzurą Instytutu Badań

Literackich, bibliografia jest obszarem, którego potencjał w kontekście badania historii działań cenzorskich jest unikatowy. Dzieje się tak ze względu na stabilną pozycję i rozpoznawalność drukowanych bibliografii wśród publikacji literaturoznawczych oraz ich znaczenie dla prowadzenia podstawowych badań dyscyplinarnych:

(...) o cenzurze tekstów naukowych wiadomo jeszcze niewiele, zupełnie zaś wyjątkowe są dane dotyczące ingerencji organów kontroli w opracowania dokumentacyjne i informacyjne. A przecież właśnie w tych publikacjach, pełniących szczególną funkcję w badaniach naukowych, zachowanie integralności informacji ma podstawowe znaczenie (Zachowska, 1992, 215).

Zasadnicze pytanie w tym kontekście dotyczy stosunku do opracowań bibliograficznych: czy należy je postrzegać jako praktykę będącą pochodną literatury, czy jako samodzielną aktywność naukową. Ta druga perspektywa, poprzez postulat obiektywizmu poznawczego oraz braku politycznego zaangażowania, czyni cenzurę narzędziem bardziej nieuchwytnym przy próbie analitycznego omówienia. Cenzura może przyjmować różnorodne formy bezpośredniego oraz pośredniego nacisku, czego przykłady rejestrują w szerokim diachronicznym spektrum autorzy monografii *V obecném záměru: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014* wydanej w Instytucie Literatury Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Ústav pro českou literaturu AV ČR) w roku 2015. Podjęcie obszernej analizy praktyk związanych z cenzurą produkcji literackiej na ziemiach czeskich, prowadzonej już od połowy XVIII stulecia, nie byłoby możliwe bez elastycznego podejścia do zagadnienia definicji pojęcia, które w rozumieniu redaktorów publikacji traktować należy następująco:

(...) poprzez instytucjonalną cenzurę literacką rozumie się zbiór procesów kontroli administracyjnej oraz regulację tego rodzaju komunikacji literackiej, która odbywa się za pośrednictwem drukowanych nośników i funkcjonuje w kręgu/obrębie dominacji określonego autorytetu społecznego (państwa lub jednej z jego struktur takich jak wojsko, system szkolnictwa, kościół, władze miejskie, partia

polityczna czy ruch społeczny) (Janáček, Wögerbauer, Píša, Šámal, 2015, 35)¹.

Inicjatywy badawcze, takie jak monografia *V obecném zájmu*, pomimo teoretycznej kompleksowości podejmowanych zagadnień oraz różnorodności analizowanego materiału, traktują tematykę cenzury publikacji z zakresu literaturoznawstwa jedynie marginalnie. Niepodważalną wartością tego rodzaju przedsięwzięć są próby określenia prawnych, rynkowych oraz etycznych wyznaczników funkcjonowania cenzury w ujęciu diachronicznym i synchronicznym. Z tym wiąże się opracowanie narzędzi analitycznych, których zastosowanie nie ogranicza się do badań cenzury produkcji literackiej, ale może znaleźć praktyczną aplikację również w analizie cenzorskiej kontroli publikacji naukowych.

Wspomniana monografia operuje szerokim zakresem chronologicznym i tematycznym, analizując trzy typy cenzury produkcji literackiej: paternalistyczny (paternalistická cenzura), liberalny (liberální cenzura) oraz autorytatywny (autoritativní cenzura). Zaproponowana klasyfikacja ujawnia potencjał wykorzystania poszczególnych właściwości wspomnianych modeli do uchwycenia problematyki wydawania czeskich opracowań bibliograficznych, powstających od drugiej połowy lat 40. do końca lat 80. XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem trzeciego z wymienionych typów jako praktyki charakterystycznej dla produkcji omawianego okresu.

Cenzura bibliografii literackiej jako opracowania szeroko dostępne i przygotowanego w sposób metodyczny na gruncie instytucjonalnym w ramach centralnego planowania polityki kulturalnej i naukowej spełnia w największym stopniu założenia modelu autorytatywnego. Poza faktem, że charakteryzuje on działalność urzędów kontrolnych krajów bloku wschodniego drugiej połowy XX wieku, jego istotną właściwością jest brak systematycznej ingerencji cenzorskiej na poszczególnych etapach produkcji wydawniczej oraz dystrybucji objętych dozorem

1 Jeśli w bibliografii artykułu nie podano informacji o tłumaczach/tłumaczach publikacji obcojęzycznych, to cytaty przetłumaczyła autorka artykułu.

publikacji („Znakiem charakterystycznym jest przy tym wysoki stopień rozproszenia aktywności kontrolnych, zarówno na etapie medializacji wypowiedzi, jak i w fazie dystrybucji stosownego przekazu medialnego” (Janáček, Wögerbauer, Píša, Šámal, 2015, 49)). W jej ramach dochodzi do osłabienia monopolistycznego charakteru instytucjonalnej kontroli na rzecz ustabilizowania się transferu mechanizmów cenzorskich oraz przeniesienia odpowiedzialności za ich realizację na poszczególnych uczestników procesu. To pomiędzy nimi zachodzą negocjacje potencjalnych, choć nieformułowanych w sposób bezpośredni, wymagań kontrolnych, które uniemożliwiają identyfikację jednoznacznie dominującej strategii cenzorskiej. Tego rodzaju dynamika zostanie przedstawiona poniżej na trzech przykładach praktyki bibliograficznej: w powołaniu działu bibliograficznego w Instytucie Czeskiej i Światowej Literatury Czechosłowackiej Akademii Nauk (lata 40.), w polityce wydawania bibliografii, będących uzupełnieniem monografii historycznoliterackich (lata 50.) oraz w cenzurze *Bibliografii Jaroslava Haška* (lata 80.).

Czeska Bibliografia Literacka

Pierwsze powojenne próby opracowania historii literatury z uwzględnieniem bibliografii jako formy piśmienniczej podjął na gruncie czeskim teoretyk i praktyk nauczania bibliografii oraz bibliotekoznawstwa Jiří Kábrt w trzech publikacjach z lat 60.: *Počátky české bibliografie* (1961), *Česká bibliografie v době temna* (1964) oraz *Základy české obrozenecké bibliografie* (1967). Badacz konstatował w pierwszej z nich:

(...) warunkiem decydującym o powstaniu bibliografii jest wzrost społecznego znaczenia literatury i związany z nim rozwój działalności literackiej. U nas [w Czechosłowacji – przyp. AG] dochodzi do niego w schyłkowym okresie zwycięstwa kultury mieszczańskiej xvi wieku. Bibliografia, podobnie jak pozostałe zjawiska i wytwory kultury, nie powstała samoczynnie, lecz wyrosła z uwarunkowań historycznych, które stworzyły podstawy do nowego zapotrzebowania społecznego na tego rodzaju działalność (Kábrt, 1961, 11).

Autor podjął pogłębione badania nad historią bibliograficznych form piśmienniczych, wskazując, że stanowiły one część składową czeskiej

kultury od najwcześniejszych etapów rozwoju czeskiej literatury, datowanych na drugą połowę IX wieku. Próby systematycznego ujęcia opracowań bibliograficznych w ramach historiografii literatury czeskiej były inspirowane podobnymi pracami niemieckimi i angielskimi (m.in. *The Beginnings of Systematic Bibliography* Theodore Bestermana z roku 1936). Ich powstawanie odbywało się równolegle z intensywnym rozwojem praktyki bibliograficznej.

Główne ośrodki opracowania bibliograficznego zaczęły kształtować się już pod koniec lat 40. XX wieku w Instytucie Czeskiej i Światowej Literatury Czechosłowackiej Akademii Nauk oraz w Bibliotece Państwowej Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej. Pierwsza ze wspomnianych jednostek badawczych już w momencie utworzenia w roku 1948 podjęła się zadania systematycznego opracowania bibliografii literatury czeskiej. Prace te prowadzono w dwóch głównych obszarach: bibliografii retrospektywnej obejmującej lata 1774–1945 i bibliografii bieżącej rejestrującej piśmiennictwo ukazujące się po roku 1945. Powstająca w ten sposób bibliografia miała służyć jako podstawa źródłowa na potrzeby asekuracji podstawowych badań i opracowań historycznoliterackich powstających w Instytucie, w tym m.in. leksykonu literatury czeskiej czy słownika pisarzy.

Czeska Bibliografia Literacka nawiązywała do prac bibliograficznych, które prowadzone były w okresie Protektoratu Czech i Moraw (1939–1945) w Czeskiej Akademii Nauk i Sztuki (Česká akademie věd a umění). Jak wskazuje Magdalena Pokorná, powołanie działu bibliograficznego w strukturach nowo powstającego Instytutu Literatury Czeskiej było przedmiotem krytyki i zostało wykorzystane jako argument przeciw planom jego ustanowienia, m.in. przez Antonína Beera (Pokorná, 1998, 149–150). Beer obawiał się, że jeśli podstawowe zadania (włącznie z opracowaniem bibliografii dyscyplinarnych), do pełnienia których powołana została 3. klasa instytutów naukowych (nauki humanistyczne i społeczne), będą rozdysponowane na poziomie poszczególnych instytutów, to ich realizacja pozostanie poza kontrolą specjalistycznych komisji akademickich. Ze względu na fakt, że argument ten nie uzyskał większego uznania, wniosek o utworzenie nowego instytutu został złożony i uwzględniał również koncepcję prowadzenia działalności bibliograficznej (Pokorná, 1998, 159).

Mimo prowizorycznych warunków organizacyjnych, zarówno lokalowych, jak i dotyczących kwestii personalnych, prace bibliograficzne rozpoczęto niemalże natychmiast. Należy jednak podkreślić, że główny wysiłek w początkowym okresie działalności skupiał się na rewizji materiałów opracowanych w czasie wojny, identyfikacji najistotniejszych luk oraz zaplanowaniu zadań związanych z ich uzupełnieniem. Już raport z działalności Instytutu za rok 1949 (opublikowany w czasopiśmie *Věstník České akademie věd a umění*) potwierdził, że prace te były pomyślnie kontynuowane i przyczyniły się do wypracowania norm przyszłego opracowania bibliograficznego:

Departament historii literatury czeskiej (referent Alfred Pražák) uporządkował materiał bibliograficzny przejęty od Akademii Czeskiej, zrewidował wykaz skróty periodyków, sporządził reguły opracowania bibliografii literaturoznawczej. Rozpoczął prace nad uzupełnieniem bibliografii za lata 1937–1938 i za rok bieżący 1949 (Grund, Bartoš, 1950, 68).

Prace te były kontynuowane w latach 50. a ich rezultaty zaczęły być stopniowo widoczne w obiegu naukowym, m.in. za pośrednictwem bibliografii publikowanej w czasopiśmie naukowym *Česká literatura*. W latach 1956–1961 jej wydawanie przygotowywał Emanuel Macek pt. *Z nových prací literárněvědných*. Uściślone i zaktualizowane zasady opracowania bibliograficznego były w następnych latach wykorzystywane również w bibliografiach książkowych, chociażby w pionierskiej pracy *Bibliografie české literární vědy 1945–1955* (1964) wydanej pod redakcją zespołu w składzie Olga Balášová, Miroslav Laiske, Emanuel Macek i Jaroslav Nečas.

Reedycja *Historii literatury czeskiej* Jaroslava Vlčka

W tym wczesnym stadium zaawansowania prac bibliograficznych, czyli do początku lat 60., jeszcze zanim zaczęły być wydawane bibliografie w formie książkowej, zwracano szczególną uwagę na już istniejące publikacje, mogące służyć jako tymczasowe substytuty kompleksowej bibliografii. Zadanie to do pewnego stopnia pełnił rocznik *Česká bibliografie: sborník statí a materiálů* pod redakcją Jaroslava Kunca i Otto Šimáčka. Okazjonalnie publikowano w nim artykuły naukowe, których celem była prezentacja bieżącego stanu opracowania poszczególnych bibliografii

dyscyplinarnych, włącznie z literacką. Jej rozwój omówił m.in. Jaroslav Podzimek w artykule *Bibliografie české literární vědy* (1963), odwołując się do prac Kunca i Macka, w których bibliografowie prezentowali bibliografię retrospektywną i bieżącą. Wspomniany artykuł przynosi wgląd w stan rozwoju coraz bardziej specjalizującej się pracy bibliograficznej w kontekście przemian nauk humanistycznych w Czechosłowacji lat 50. i początku 60. Autor w artykule, będącym skróconą wersją jego pracy doktorskiej, zwracał uwagę na unikatową strategię potencjalnego obejścia cenzury, która miała bezpośredni wpływ na kształt bibliografii, będącej przedmiotem opracowania pracowników Instytutu Literatury Czeskiej i Światowej.

Podzimek analizował ówczesny stan prac bibliograficznych w czterech głównych obszarach. Były to bibliografie będące uzupełnieniem podstawowych opracowań historii literatury czeskiej, bibliografie historyczne, literaturoznawcze oraz czasopiśmiennicze. Szczególnie interesujący w kontekście obserwacji metod zapobiegania cenzurze publikacji bibliograficznych jest podrozdział pierwszy, w którym autor prezentuje reedycje opracowań historycznoliterackich. Swoją uwagę skupia na trzech zasadniczych publikacjach, których autorami byli Jaroslav Vlček (1951, 1960), Jan Jakubec (1929, 1934), oraz na tzw. akademickich *Dějínách české literatury* wydanych pod redakcją Jana Mukařovského (1959, 1960). Podzimek skupił się szczególnie na kontrowersjach, które wzbudziło ponowne wydanie tzw. Vlčkových dějin (oryginalnie publikowanych w latach 1892–1904) z roku 1960. Redaktorzy nowego wydania – František Švejkovský i Miroslav Heřman – nie tylko uzupełnili oryginalną bibliografię tego opracowania o prace literaturoznawcze do roku 1959, ale również opublikowali ją jako samodzielny trzeci tom wraz z przedmową. Badacze tłumaczyli swoją decyzję potrzebą uzupełnienia historii literatury Vlčka o podstawowe prace naukowe, które traktują o epokach późniejszych, niż te, które zdążył w sposób wyczerpujący opatrzyć aparatem bibliograficznym sam autor wznawianej publikacji (Švejkovský, Heřman, 1960, 545).

Przedmiotem czasopiśmienniczych polemik ze wspomnianym wydaniem była kwestia zasadności jego ponownego wprowadzenia na rynek wraz z dodatkowym tomem bibliografii w momencie, kiedy dochodziło do pierwszych publikacji opracowań historycznoliterackich

utrzymywanych w metodologicznym duchu literaturoznawstwa marksistowskiego. Pomimo faktu, że nawet współczesniona bibliografia Vlčka w dalszym ciągu pozostawała jedynie selektywna, i tak była traktowana jako publikacja konkurencyjna dla nowej akademickiej monografii. W ramach prowadzonych polemik argument ten nie został podniesiony w sposób bezpośredni, niemniej główny zarzut oscylował wokół ewentualnej obawy o cenzurę bibliografii, mającej stanowić uzupełnienie pracy akademickiej. Konsekwencją takiego stanu rzeczy była konieczność uwzględnienia odwołań do starszej bibliografii w opracowaniu akademickim, jeszcze zanim pojawiło się ono na rynku wydawniczym.

Biorąc pod uwagę mniej kontrowersyjne w tym kontekście, ale komplementarne wobec historii Vlčka, opracowanie autorstwa Jana Jakubca, oba wydania stały się kością niezgody w czeskim środowisku literaturoznawczym („Oryginalna bibliografia Vlčka wraz z uzupełniającą bibliografią do roku 1959 jest do tej pory najbardziej kompleksowym spisem prac o dziejach czeskiej literatury, nawet jeśli z prac wydanych na początku lat trzydziestych należy również poddać obserwacji bardzo dobrą bibliografię *Historii literatury czeskiej* Jakubca” (Podzimek, 1963, 150)). Przede wszystkim zwracano uwagę na opracowanie bogatszego korpusu literatury przedmiotu oraz na wykorzystanie bardziej kompleksowej metody opisu bibliograficznego w starszych bibliografiach Vlčka i Jakubca, której nie podjęli się bibliografowie współpracujący na przygotowaniu wydania akademickiej publikacji. Wydanie uzupełniających się wzajemnie starszych opracowań literaturoznawczych wymusiło konkretne działania kolektywu autorskiego nowszej monografii historycznoliterackiej, który został postawiony w sytuacji, w której nie mógł nie uwzględnić prac konkurencyjnych, nawet jeśli na łamach dobowej publicystyki były one krytykowane za ich ideologiczną niespójność:

Podobnie przedstawia się także wydanie trzeciej części, która sprawia wrażenie luźnego uzupełnienia *Dziejów*, choć odrębny problem stanowi zamieszczona w niej bibliografia. Wydawcy uzupełnili oryginalną bibliografię Jaroslava Vlčka własną kontynuacją obejmującą, podobnie jak bibliografia Vlčka, najważniejsze źródła opublikowane do doby współczesnej. Ta część ma pod wieloma względami charakter niekrytyczny,

obiektywistyczny, bez komentarza zestawia z sobą dzieła o różnych walorach, a szczególnie pozostawia na marginesie kwestię ideowego znaczenia utworu. Uderza fakt, że autorzy stawiają obok siebie prace Hýska, Pražáka, A. Nováka, dalej Z. Nejedlego, F. Vodički, nie zwracając uwagi na to, które z nich mają znaczenie dla współczesnego literaturoznawstwa i współczesnego czytelnika, a które mogą go ideologicznie zmylić (Kostroun, 1960, 834–835).

O ile zaprezentowana powyżej specyficzna sytuacja wydawnicza dotycząca opracowań bibliograficznych historii literatury czeskiej nie była spowodowana bezpośrednią ingerencją urzędu cenzorskiego, o tyle jej przebieg pozwala postawić ostrożną hipotezę, że mogła być wynikiem doświadczenia z cenzurą autorytatywną Czechosłowacji końca lat 50. Podważenie monopolistycznej pozycji rynkowej przygotowywanego wydania akademickiej historii literatury poprzez reedycje starszych prac, opatrzonych bardziej kompleksowymi, uzupełnionymi i wzajemnie komplementarnymi opracowaniami bibliograficznymi, nie pozostało niezauważone w środowisku literaturoznawczym i doprowadziło do wprowadzenia konkretnych zmian w strukturze nowej bibliografii. W efekcie pojawienie się na rynku w krótkim czasie trzech powiązanych ze sobą publikacji do pewnego stopnia zrekompensowało braki materiałowe w treści najnowszej z nich, wynikające z ideologicznych uwarunkowań ówczesnej polityki kulturalnej i naukowej w Czechosłowacji.

Bibliografia Jaroslava Haška

Następne dekady przyniosły koncentrację wysiłków wokół opracowań bibliografii personalnych, obejmujących twórczość najważniejszych czeskich osobowości literackich, m.in. Karla Čapka, Boženy Němcovej czy Jaroslava Haška. Spośród tych publikacji szczególną uwagę zwraca *Bibliografie Jaroslava Haška* (1983), będąca przykładem dzieła, w którym odnotowano największą liczbę ingerencji cenzorskich. Wynikało to z faktu, że przygotowywano ją jako publikację z okazji 100. rocznicy urodzin pisarza oraz docelowo miała być ona dostępna również poza granicami Czechosłowacji. Główny redaktor opracowania Boris Mědílek tak wspominał ten fakt:

Zbliżała się rocznica urodzin Haška, w Moskwie od dawna działało Towarzystwo Jaroslava Haška, dlatego również je założyliśmy. Powołaliśmy w Muzeum Piśmiennictwa Narodowego Gabinet Jaroslava Haška i do szczęścia brakowało nam już tylko jubileuszowej publikacji – a cóż innego mogłoby nią być, jeśli nie bibliografia. (...) Nawiązaliśmy do BJH Laiskego i Pytlíka z roku 1960, której głównym punktem ciężkości był wykaz tekstów czasopiśmienniczych. Literatura dotycząca JH jest tam kopciuszkiem: znajduje się na dwudziestu pięciu stronach, zapisów adaptacji teatralnych i filmowych jest tam pięć, a my mamy ich 1400 – podobno więcej osób widziało Szwejka, niż go czytało. (...) Obiektem naszego badania był Hašek, a obszarem świat, oraz towarzyszyło nam twierdzenie, które jest zawsze aktualne: bibliografowie przychodzą i odchodzą, ale Hašek (Čapek, Poláček) jest wieczny (Mědílek, 1999, 110).

Koncepcja prac bibliograficznych od początku uwzględniała zbiór materiałów obcojęzycznych ze szczególnym naciskiem na tłumaczenia i recepcję twórczości Haška w krajach bloku wschodniego. Gromadzenie materiałów bibliograficznych w językach obcych wymagało współpracy z zagranicznymi instytucjami (przede wszystkim z bibliotekami narodowymi). Ta nie została uwzględniona w pełnym zakresie we wcześniejszej bibliografii pod redakcją Radko Pytlíka i Miroslava Laiskego z roku 1960. Novum stanowiło uwzględnienie w bibliografii adaptacji teatralnych i filmowych utworów Haška z *Przygodami dzielnego wojaka Szwejka* na czele, które opracował Aleš Zach. Ten zagraniczny, a zarazem teatralno-filmowy wymiar przedsięwzięcia miał sprawić, że bibliografia stanie się atrakcyjna również dla użytkowników spoza granic Czechosłowacji, umożliwiając im wgląd w stan badań i opracowań twórczości Haška w ich własnych językach. Takie podejście nie umknęło uwadze ówczesnej krytyki literackiej:

Bibliografia jest jak dotąd najpełniejszym ujęciem literatury dotyczącej Haška, która wyszła na obczyźnie; stosowne informacje były w większości pozyskane bezpośrednio za pośrednictwem zagranicznych bibliotek lub innych instytucji. Publikacja ta ma przy tym ambicję stanowić reprezentacyjny i niezbędny do badań zbiór i dla zagranicznych odbiorców, o czym świadczą zarówno jej Przedmowa autorstwa Radka Pytlíka, jak

i *Przedmowa redaktora*, które są tylko w nieznacznie skróconej wersji wydrukowane po rosyjsku, niemiecku, angielsku, francusku i hiszpańsku, do tych światowych języków jest przełożony również spis treści książki znajdujący się na końcu książki (Soldán, 1983, 456).

Ostateczna forma wydania omawianej bibliografii ujawniła jej międzynarodowe ambicje wynikające ze świadomości światowego zasięgu recepcji twórczości Jaroslava Haška poza granicami Czechosłowacji („To naprawdę ciekawe obserwować, na jakie języki był tłumaczony J. Hašek i gdzie jeszcze o nim pisano. Wśród języków przekładowych na pierwszym miejscu są niemiecki i rosyjski, nie brakuje jednak takich języków jak perski, hebrajski, kazaski, koreański, islandzki, a nawet esperanto oraz ślepe łotewskie pismo” (Knopp, 1983, 5)). Był to również powód, dla którego stała się ona obiektem zainteresowania cenzury, której zadaniem była identyfikacja potencjalnie niepożądanych ideologicznie treści oraz usunięcie ich z publikacji mającej docelowo przekroczyć granice kraju. Głównym koordynatorem działań związanych z opracowaniem bibliografii Haška oraz kontaktami z odpowiednim departamentem Ministerstwa Kultury, odpowiedzialnym za jej cenzurę, był wspomniany już powyżej doświadczony bibliograf z Muzeum Piśmiennictwa Narodowego (Památník národního písemnictví) Boris Mědílek. Jego wspomnienia, opublikowane w latach 90., przyniosły kompleksowy obraz przebiegu prac dokumentacyjnych, proces nadzoru cenzorskiego oraz na odbiór gotowej publikacji pod kątem dostrzeżonych śladów ingerencji cenzorskich. Według Mědíłka uwzględnienie w bibliografii poszczególnych haseł bibliograficznych wymagało ich zatwierdzenia przez wyznaczonego pracownika Ministerstwa kultury:

Rękopis haškovskiej bibliografii był cenzurowany na bieżąco. Zostałem wezwany do ministerstwa kultury przez kierownika stosownego działu Karla [Kamila – przyp. AG] Maříka, wcześniej kelnera, później poetę. Indeks osobowy przeglądało niezależnie od siebie chyba pięciu towarzyszy (...). W tej bibliografii musiałem odstąpić od deszyfracji vč (Václav Černý), O.S. (Oleg Sus) i wielu innych. Całkowicie odrzucono tylko dwa zapisy bibliograficzne, i to właśnie Černego i Susa ze szwejkowskiej polemiki brneńskiego „Hosta do Domu” z „Hájkovým Plamenem”. Łatwo je

zrekonstruuje, pozostały dla nich wolne miejsca, a w anotacjach artykułów z „Plamena” są odniesienia do artykułów z „Hosta”, które umożliwiają je zlokalizować. Robiliśmy wszystko, co się dało, pocieszyło mnie, kiedy ministerialni ignoranci przeoczyli *Magiczną Pragę* Ripellina, wydaną w emigracyjnym wydawnictwie Index. (...) Ale i tak się nam dostało, tym razem z drugiej strony: był to, jak mi się wydaje, Antonín Měšťan, który w swojej rzymskiej recenzji zwrócił uwagę z dezaprobatą na pominięcie Černego i Susa. W pewnym momencie wydanie bibliografii stanęło pod znakiem zapytania. Powodem była nieprzychylna recenzja przedniego oficjalnego haškologa Radko Pytlíka, ówczesnego przewodniczącego towarzystwa haškologicznego, który zwrócił uwagę na to, że uwzględniono również teksty dysydenta Karla Košíka. Być może w ten sposób Pytlík chciał wyrównać swoje szanse w walce o prestiż na polu haškovskim z przeciwnikiem, który był zdyskwalifikowany przez reżim (Mědílek, 1997, 342).

Jedną z metod obejścia cenzury było świadome zaniechanie identyfikacji wcześniej deszyfrowanych lub rozpoznawalnych szyfrów i pseudonimów. Ten niedopuszczalny z punktu widzenia praktyki bibliograficznej zabieg, oznaczający deformację poszczególnych zapisów, umożliwił jednak w tym przypadku zachowanie w zestawieniu najbardziej rozpoznawalnych haškologicznych prac naukowych autorów, których w czasie powstawania publikacji obejmowała cenzura. Strategia ta jednak nie uszła uwadze recenzentów opracowania wywodzących się z grona badaczy twórczości Jaroslava Haška, dla których anonimizowane artykuły należały do podstawowych i dobrze rozpoznawalnych opracowań poświęconych twórczości pisarza: „(...) z okresu 1945–1980 restrykcja dotknęła na przykład anonimowe i szyfrowane artykuły o znanych tematach, popularyzacyjne artykuły jubileuszowe itd. Szkoda tylko, że ten aspekt wykluczył ze spisu niektóre artykuły o charakterze polemicznym” (Soldán, 1983, 465).

Uwzględnienie uwag o cenzurze i otwarte obnażanie sposobów jej działania w oficjalnie publikowanej recenzji stanowiło świadectwo kompleksowej znajomości cenzurowanych zapisów w lokalnym środowisku literaturoznawczym i odmowy przemilczania ich braku. Przejawem podobnego podejścia były głosy, które padały ze strony recenzentów

emigracyjnych, do których rąk za pośrednictwem międzynarodowej dystrybucji również dotarła bibliografia Haška. Na łamach czasopism emigracyjnych komentowali dostrzeżone braki w kontekście bezpośredniego działania czechosłowackiej cenzury. Wyjątkowość tej grupy odbiorczej wynikała również z faktu, iż brak prac naukowych czy krytycznoliterackich poszczególnych autorów uwzględnionych w zestawieniu łączyła ona z represjami politycznymi wobec tychże w Czechosłowacji bądź z ich ewentualną emigracją. Aktywność emigracyjnych komentatorów stanowiła swoistą erratę do głównego wydania bibliografii oraz umożliwiała podejmowanie prób jej jak najpełniejszego (w emigracyjnych warunkach) uzupełnienia i identyfikacji pominiętych autorów oraz ich prac naukowych i krytycznoliterackich:

Jest jednak naznaczona, niestety, także cenzurą reżimową, która wykreśliła szereg opracowań naukowych, artykułów, tekstów polemicznych i recenzji autorów, którzy są w dzisiejszej Czechosłowacji na indeksie. W ten sposób brakuje na przykład jednego z najbardziej znaczących i wartych uwagi artykułów o Szwejk, *Hašek i Kafka*, który napisał Karel Kosík do „Literárních novin” w roku 1963 i który był w następnie przetłumaczony na kilka języków. Brakuje także artykułów Václava Černego (*Král Ubu i pan Josef Szwejk, jeho poddany*, „Host do domu”, r. 12, 1965, nr 6) i Milana Uhdego (*Josef Szwejk i Ivan Děnisovič*, „Divadlo”, r. 15, 1964, nr 8). W licznych hasłach wprowadzonych tutaj brakuje imion autorów – w ten sposób zostali „wygumowani” Oleg Sus, Závěš Kalandra, Mojmír Grygar, Jiří Weil, Milan Schulz, Ivan Vyskočil, Vladimír Karfík, Gabriel Laub i inni. Jest to nie tylko szkoda, ale i powodem do wstydu, ponieważ w gruncie rzeczy wartość opracowania była znacząco obniżona z powodu bezsensownej ingerencji cenzury (–rd–, 1985, 109).

Kompleksową możliwość spojrzenia na działania cenzorskie w przypadku bibliografii Haška przyniósł okres po roku 1989, kiedy jej edytorzy (przede wszystkim Boris Mědílek) mogli otwarcie potwierdzić fakt, iż wydanie podlegało ścisłej cenzurze. Nowe światło na kwestię potencjalnej cenzorskiej strategii, polegającej na ograniczeniu dystrybucji publikacji w krajowym obiegu, rzucają również materiały archiwalne zdeponowane w Archiwum Literackim Muzeum Piśmiennictwa Narodowego

w Pradze. Znajdujący się w zbiorze archiwalnym Borisa Mědíłka list od redaktora dziennika „Rudé právo” Zdeňka Hořeného otwarcie formułuje pytanie dotyczące obaw związanych z dostępnością publikacji na rynku wydawniczym w Czechosłowacji: „Zdziwiło mnie jednak, że w książce nie jest podana cena. Czy oznacza to, że nie będzie dostępna w sprzedaży? Jak informować o tym czytelników, którzy będą zainteresowani? Byłbym wdzięczny za udzielenie odpowiedzi na te pytania, aby informacje, których udzielimy czytelnikom, były jak najdokładniejsze” (Hoření, 1983, 1). Cytowany dokument stanowi potwierdzenie szerokiego zainteresowania publikacją *Bibliografii Jaroslava Haška* w czeskiej społeczności. W szerszej perspektywie natomiast ujawnia świadomość poszczególnych uczestników komunikacji literackiej dotyczącą obecności cenzury publikacji w obiegu wydawniczym, stosowanych przez nią środków, takich jak ograniczenie dystrybucji, oraz strategii reagowania na takie praktyki.

Przywołane powyżej uwagi komentatorów (zarówno w oficjalnych czechosłowackich czasopismach, jak i w tych emigracyjnych) są świadectwem obecności refleksji dotyczącej cenzury bibliografii w ówczesnej komunikacji literackiej oraz aktywnego podejmowania tego zagadnienia w ramach ówczesnego dyskursu publicznego. Późniejsze wyjaśnienia Mědíłka dotyczące strategii obejścia cenzorskiej kontroli (polegającej na zachowaniu odniesień do ocenianych artykułów w opisach artykułów polemicznych wobec nich) pokazują, że działania te umożliwiły przynajmniej pośrednie zachowanie informacji o pominiętych zapisach w bibliografii. Ich zastosowanie nie przełożyło się jednak na nawiązanie dialogu i wzajemne zrozumienie z późniejszymi krytykami bibliografii Jaroslava Haška, którzy dostrzeżone w opracowaniu białe plamy uczynili widocznymi, oddając należny szacunek pracom cenzurowanych w omawianym okresie autorów haškovskich opracowań.

3. Podsumowanie

Przywołane powyżej przykłady potencjalnych oraz rzeczywiście przeprowadzonych interwencji cenzury w prace dokumentalistyczne ukazane na materiale bibliograficznym wpisują się w model kontroli

produkcji naukowej, który w swojej publikacji *Censorship in Czech and Hungarian Academic Publishing, 1969–89* analizuje socjolożka Libora Oates-Indruchová:

Wszelkie ograniczenia twórczości naukowej w krajach pozbawionych sformalizowanej cenzury musiały zostać „rozproszone” poprzez różne elementy procesu wydawniczego i „przemieszczone” z dala od centrum nadzorującego (Burt 1998: 17). Schemat działania zgodny z pisanymi zasadami postępowania i prowadzący od jednego ogniwa do drugiego w łańcuchu wydawniczym został w ten sposób zastąpiony schematem wynikającym z percepcji i antycypacji. Percepcje te prawdopodobnie opierały się na idei systemu cenzury państwowej, któremu przeciwstawiał się – być może – system komunikacji intelektualnej (Oates-Indruchová, 2020, 5).

Należy, również za badaczką, podkreślić, że system ten charakteryzuje się pojawiającym się dopiero w momencie podjęcia badań nad fenomenem cenzury prac naukowych problemem braku dostępu do adekwatnych materiałów archiwalnych lub zachowanych śladów działalności cenzorskiej. Nie jest inaczej w prezentowanych w niniejszym artykule przypadkach. Dwa pierwsze przykłady stanowią rekonstrukcję pewnych procesów, których specyficzny charakter oraz dramaturgia mogą sugerować, że ingerencja cenzorska (pomimo braku bezpośrednich wytycznych w omawianych okresach) mogła stanowić istotny czynnik wpływający na podjęcie przez głównych uczestników opisywanych wydarzeń konkretnych działań zapobiegających. W przypadku *Bibliografii Jaroslava Haška*, mimo że przy jej analizie wykorzystano największy korpus publikowanych materiałów, kwerendy przeprowadzone w Archiwum Czechosłowackich Służb Bezpieczeństwa oraz w Archiwum Literackim Muzeum Piśmienictwa Narodowego pod kątem aktywności cenzorskiej wspomnianego wcześniej Kamila Maříka lub innych cenzorów nie przyniosły żadnych rezultatów w postaci dokumentacji konkretnych ingerencji w zawartość publikacji. Dlatego też głównym źródłem informacji na ten temat byłyby konsultacje przeprowadzone z byłym pracownikiem Instytutu Literatury Czeskiej oraz Instytutu Teatralnego – Alešem Zachem – oraz opublikowane wspomnienia Borisa Mědíla,

na które w swoich wypowiedziach powyławał się również Zach. W zaistniałej sytuacji możliwa jest rekonstrukcja i obserwacja ogólniejszych strategii cenzorskich, które stabilizują się w konkretnym momencie historycznym procesu komunikacji naukowej.

Wynikiem takiego podejścia w przypadku prac bibliograficznych jest na przykład wspomniane powyżej dopuszczenie publikacji do druku i dystrybucji, ale po uprzedniej ingerencji w jej treść i strukturę, która przyczynia się do przedłużenia prac koncepcyjnych oraz dokumentalistycznych. Strategią stanowiącą przedłużenie tego podejścia jest późniejsze ograniczenie dostępu do gotowych opracowań, na przykład wyłącznie do grona użytkowników mających afiliację w jednostkach naukowych zajmujących się tematyką, która jest przedmiotem konkretnej bibliografii, ich udostępnienia tylko w specjalistycznych czytelnich lub ścisłej kontroli liczby egzemplarzy przeznaczonych do dystrybucji rynkowej. Brak systematycznej ingerencji stosownego urzędu cenzorskiego staje się znaczącym wyzwaniem w przypadku przedsięwzięć tak czasowo- i pracochłonnych, do jakich należy opracowanie bibliografii. Konieczność przygotowania metodycznych wytycznych we wstępnej fazie prac wywiera presję na autorów, zmuszonych do postępowania w sposób wymagający od nich przewidywania potencjalnych wymagań cenzorskich. Zignorowanie tego aspektu podejmowanych działań koncepcyjnych może prowadzić do naruszenia spójności mikro- i makrostruktury opracowania, dlatego też wymaga intensywnego śledzenia wytycznych cenzury obejmujących zakres opracowywanej literatury (np. poprzez decyzje o uwzględnieniu lub pominięciu dorobku autorów emigracyjnych lub twórców podlegających cenzurze w momencie powstawania publikacji).

Wymuszony w ten sposób brak metodologicznej konsystencji może w rezultacie prowadzić do dwóch podstawowych zniekształceń opracowania bibliograficznego. Pierwszym jest usunięcie poszczególnych zapisów uwarunkowane zakazem publikacji utworów, które są przedmiotem ich opisu lub rejestrują stosowną literaturę przedmiotu, traktującą o nich. Deformację tę należy traktować jako przejaw paternalistycznego (prewencyjnego) podejścia do praktyki cenzorskiej. Drugi wskazany tutaj rodzaj zniekształcenia, wywodzący się z praktyki liberalnej, polega na pozostawieniu w opracowaniu bibliograficznym tzw. białych plam,

czyli miejsc, w których ingerencja cenzorska zostaje celowo uwidoczni-
niona (np. poprzez usunięcie zapisów bibliograficznych dotyczących
literatury podmiotu przy jednoczesnym zachowaniu tych odnoszących
się do literatury przedmiotu).

Za pośrednictwem wskazanych dwóch strategii zniekształcenia za-
pisu bibliograficznego bądź struktury całego opracowania realizowa-
ny jest podstawowy cel cenzury, którym jest „modelować literaturę
pod względem wartości i funkcji, formować ją jako całość, wychowy-
wać i dyscyplinować publiczność literacką” (Janáček, Wögerbauer, Piša,
Šámal, 2015, 49). W szerszej perspektywie natomiast, czyniąc w spo-
sób pośredni cenzorami samych twórców opracowań bibliograficznych,
spełniona zostaje również ostatnia właściwość autorytatywnej cenzury,
w ramach której „do rozproszonego systemu cenzury typu autorytatyw-
nego włączają się nie tylko organizacje medialne i ich pracownicy, ale
także te instytucje, których działalność jest związana z wytwarzaniem
oraz propagowaniem kanonu (krytyka, nauka, wychowanie)” (Janáček,
Wögerbauer, Piša, Šámal, 2015, 49). Bibliografia wydana w wersji ocen-
zurowanej przyczynia się do kreowania i utrwalania kanonu tekstów
lub utworów dopuszczonych do dystrybucji i rozpoznawalnych w ra-
mach danego modelu komunikacji literackiej. W sposób pośredni może
mieć również wpływ na rozwój korpusu dzieł niekanonicznych, pozo-
stających poza obiegiem oficjalnym i nieuwzględnionych w dostępnych
opracowaniach, ale obecnych w świadomości społecznej. Dostrzeżenie
takich braków i podjęcie refleksji na ich temat jest utrudnione w sys-
temie umożliwiającym polifoniczność oraz ograniczającym przewi-
dywalność zastosowanych strategii ingerencji cenzury. Niemniej, jak
wskazują analizowane przykłady czeskich bibliografii literackich, nie
jest całkowicie niemożliwe w sytuacji, kiedy poszczególni uczestnicy
komunikacji literackiej i naukowej stopniowo oswajają strategie cen-
zorskie oraz sami rzucają im wyzwanie poprzez usystematyzowanie
podejmowanych wysiłków i aktywne identyfikowanie materiału obję-
tego cenzorską ingerencją.

Literatura

- Balajka, B. (1968). *Cenzura, spása duší a obrana*. „Práce”, nr 160, s. 3.
- Czachowska, J. (1992). *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL*. W: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*. Tom 2. Red. J. Kostecki, A. Brodzka. Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 214–236.
- Czachowska, J., Szałagan, A. (2015). *Cenzura PRL-owska we wspomnieniach profesor Jadwigi Czachowskiej*. „Sztuka Edycji”, nr 1, s. 89–94.
- Dostál, V. (1960). *Bylo nové vydání zbytečné?* „Tvorba”, nr 40, s. 955–956.
- Grund, A., Bartoš, F. M. (1949). *Zprávy z ústavů a komisí za rok 1949*. „Věstník České akademie věd a umění”, nr 1, s. 57–76.
- Hoření, Z., Mědílek B. (1983). [List Zdeňka Hořeního do Borisa Mědílka; 8. 3. 1983]. Literární archiv Památníku národního písemnictví; Mědílek Boris (zespół archiwalny: 2320).
- Jakubec, J. (1929–1934). *Dějiny literatury české*. Praha: J. Laichter.
- Janáček, P., Wögerbauer, M., Piša, P., Šámal, P., (2015). *Monografie o literární cenzuře v epoše mezi druhou a třetí revolucí knihy*. W: *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře: 1749–2014*. Svazek I, 1749–1938. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., s. 21–52.
- Kábrt, J. (1961). *Počátky české bibliografie: od nejstarších zpráv o knihách až do r. 1620*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kábrt, J. (1964). *Česká bibliografie v době temna: od r. 1620 až do sedmdesátých let osmnáctého století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kábrt, J. (1967). *Základy české obrozené bibliografie: od sedmdesátých let 18. století do dvacátých let 19. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Knopp, F. (2005). *Bibliograf jako průvodce literárním dílem: Boris Mědílek jubilující*. „Česká literatura”, nr 1, s. 134–135.
- Knopp, F. (1983). *Nová bibliografie J. Haška*. „Lidová demokracie”, nr 75, s. 5.
- Kostroun, K. (1960). *Rozpačitý kompromis*. „Tvorba”, nr 35, s. 834–835.
- Kunc, J. (1961). *Bibliografie české literární historie po roce 1945*. W: *Česká bibliografie 2: sborník statí a materiálů*. Red. J. Kunc, O. Šimáček, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 203–213.
- Macek, E. (1961). *Bibliografie české literární vědy*. W: *Česká bibliografie 2: sborník statí a materiálů*. Red. J. Kunc, O. Šimáček, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 195–202.
- Mědílek, B. (red.) (1983). *Bibliografie Jaroslava Haška: soupis jeho díla a literatury o něm*, Praha: Panorama.
- Mědílek, B. (1999). *Tak různě o personální bibliografii*. „Čtenář”, nr 3, s. 82–83; nr 4, s. 110–111; nr 5, s. 147–148; nr 6, s. 188–189.
- Mědílek, B. (1997). *Život s knihami: bibliografování v čase i nečase*. „Čtenář”, nr 3, s. 111–114; nr 4, s. 154–156; nr 5, s. 196–197; nr 6, s. 232–233; nr 9–10, s. 341–343; nr 11–12, s. 388–389.
- Mukařovský, J. (1959). *Dějiny české literatury*. Praha: Československá akademie věd.

- Oates–Indruchová, L. (2020). *Censorship in Czech and Hungarian academic publishing, 1969–89: snakes and ladders*. London: Bloomsbury Academic.
- Podzimek, J. (1963). *Bibliografie české literární vědy*. W: *Česká bibliografie 3: sborník statí a materiálů*. Red. J. Kunc, O. Šimáček, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 147–176.
- Pokorná, M. (1998). *Ústav pro českou literaturu: prameny k jeho vzniku ve fondu České akademie věd a umění*. W: *Rok 1947: česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 145–160.
- rd– (1985). *Zcenzurovaný Hašek*. „Proměny”, nr 1, s. 109.
- Soldán, L. (1983). *Bibliografie Jaroslava Haška do roku 1980*. „Česká literatura”, nr 5, s. 464–466.
- Tokarzówna, K. (1992). *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”*. W: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne. Tom 2*. Red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 237–250.
- Topor, M. (2010). *Dějiny jednoho oddělení: genealogie dnešního Střediska literárněvědných informací*. W: *Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.* Red. K. Bláhová, O. Sládek, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 217–234.
- Vlček, J. (1960). *Dějiny české literatury*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

- ANNA GNOT is a literary scholar and researcher of Czech literature. She works as a researcher and bibliographer at the Institute of Czech Literature of the Czech Academy of Sciences. Her research interests include autobiographical literature and Czech–German and Czech–Polish literary transfer, with a particular focus on exile literature and the work of the Czech–German writer Ota Filip to whom her research is devoted, as reflected in the following publications: “Tamizdat Translation Agent as Cultural Mediator: An Archival Exploration of Trajectories in the Case of Ota Filip,” *Translation Studies* (2025), <https://doi.org/10.1080/14781700.2024.2360428>; and “Opisují doslova: strategie využití citace z archivních dokumentů v sedmém životopise Ota Filipa,” *Česká literatura* (2020).